

СТАТИИ

УДК – 330
Econ Lit – A 110

ФУНДАМЕНТ НА СИСТЕМАТА НА ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ЗНАНИЯ

Проф. д-р ик. н. Здравко Ковачев

Исторически ролята на фундамент на системата на икономическите знания принадлежи на политическата икономия. След Адам Смит, нейното развитие се съпровожда с появата на различни направления и школи. Те се отличават с нееднозначно определяне на предмета и метода на изследване на техния обект – икономиката, но обогатяват разбирането за фундаменталното предназначение на политическата икономия в системата на икономическите знания.

В подготвителната проучвателна работа по създаването на Висшето търговско училище в гр. Варна Цани Калянджиев внимателно изучава учебните програми и планове на чуждестранните висши търговски училища и установява голямото значение на преподаването на политическата икономия, поради което за целта се определя повече учебно време. Учебният курс обхващал теорията и историята на политико-икономическите идеи и практическа политическа икономия, третираща стопанската и социална политика¹. Ето защо той взема под внимание чуждестранния опит и в съставената от него Първа програма на ВТУ е отредено подобаващо място на учебния курс по Политическа икономия. От всички дисциплини по икономика най-висок хорариум е определен за преподаването на политическата икономия: лекции по 4 часа през I и 4 часа през II семестър; политико-икономически семинар по 2 часа седмично през III и IV семестър. Наред с теоретичните и нормативните (икономически и социални) проблеми, програмата включва и знания по история на политическата икономия².

¹ Във ВТУ, гр. Аахен (Германия) политическата икономия се преподава по 4 ч. през зимния, 3 ч. през летния семестър, и по 2 часа семинарни занятия през двата семестъра. Във ВТУ, гр. Милано (Италия) лекциите по политическа икономия са по 3 часа седмично през I и II семестър. В Московския комерчески институт лекциите са по 4 часа седмично през I и II семестър, семинарните занятия – по 2 часа седмично през III и IV семестър, курс по История на икономическите учения – по 2 часа седмично през I и II семестър. ВТИК. XXI и XXII редовни сесии. Стенографски протоколи. Варна. Печатница „Зора“ на Д. Костакев. 1914, с. 301, 307, 321-322.

² Варненска търговско-индустриална камара. Стенографски протоколи на XXV редовна сесия 12-19 май 1920 г. Варна. Печатница „Светлина“, 1920, с. 177-178.

За организиране на учебния процес, с Протокол № 14 от 3 май 1923 г., Академичният съвет на ВТУ утвърждава пет комисии по: икономически, търговски и правни науки, чужди езици, педагогика и материалознание. Те са праобраз (предшественици) на бъдещи катедри. В тях преподавателите се групират по сродни научни дисциплини. Комисията по икономически науки се оглавява от доц. Наум Долински. Нейни членове са доц. д-р Георги Петков – преподавател по Финансова наука и доц. Иван Стоянов с лекционен курс по Стопанска история³. На 8.XII.1925 г. е назначен първият асистент по Политическа икономия. Той е Георги Константинов Свраков (р. на 12.XI.1901 г. във Варна), следвал държавни науки (политическа икономия в гр. Гисен и столицата Берлин), където слушал лекции на професорите Валтер Ойкен, фон Дитц, Карл Дил и др. В Берлин, под научното ръководство на изтъкнатия проф. д-р Вернер Зомбарт, подготвя дисертация на тема „Възпроизводство на капитала, за която през м. януари 1925 г. е удостоен с научната степен „доктор”⁴.

Изградените комисии създават творчески климат сред преподавателите, сплотяват усилията им за поддържане на високо равнище на учебния процес. Преходът от тях към катедрената структура се съгласува с учебните планове и тяхното обновяване, щатния състав на преподавателите, броя на студентите и специалностите. Изграждането на катедрите е легитимирано с решение на Академичния съвет, Протокол № 409 от 13 март 1937 г.⁵

Създадената на 13 март 1937 г. катедра „Политическа икономия” е единствената дотогава катедра по тази научна дисциплина във висшето икономическо образование в България. В произведението „История на икономическата мисъл в България” проф. Любен Беров отбелязва, че до закриването му през 1938 г., Софийският свободен университет „нямаше катедри и някакъв вътрешен организационен живот на преподавателите-икономисти, чиято основна работа обикновено бе другаде” и още „Самата организация на учебните занятия в Свободния университет (занятия само по няколко часа вечерно време при сбит хорариум, умора на масата слушатели от работния ден и не особено високото равнище на изпитна възискателност) ... даваше отражение и върху равнището на преподаването”⁶.

³ Окръжен държавен архив – Варна. Ф. 122, оп. 1.а.е.1. Г. Петков получава висше образование в Мюнхен и Ерланген (Германия) и през 1906 г. е провъзгласен за доктор по държавни науки. Бил е учител в търговските гимназии във Варна и Бургас. Иван Стоянов завършва история в Софийския държавен университет. Преди постъпването във ВТУ преподава в Средното търговско училище – Варна.

⁴ След приключване на висшето си образование Г. Свраков се връща в родния си град. През периода 1.V. - 7.XII.1925 г. е стажант-книговодител в Българската народна банка, клон Варна. Макар и непродължителна по време, работата в банката се оказала полезна за наблюдение и анализ на стопанската практика (Свраков, Г. Автобиография, с.1).

⁵ Окръжен държавен архив – Варна. Ф. 122, оп. 1.а.е.6, л. 220. Освен катедра Политическа икономия, с посоченото решение се създават катедрите Стопанска политика, Финансова наука, Статистика, Счетоводство, Учение за стопанските предприятия, Финансова математика, Стокознание и химическа технология, Публично право, Частно право, Германски езици, Романски езици.

⁶ История на икономическата мисъл в България. Том II. С. „Наука и изкуство”, 1963, с. 50-51.

С формирането на катедрената структура се повишават изискванията за ръководство на катедрите. Предимство имат преподавателите с професорско звание. Уважаваният и авторитетен проф. Наум Долински, успешно ръководил до 1937 г. комисията по Икономически науки, единодушно е избран за завеждащ катедра „Политическа икономия“, която оглавява до края на 1944 г., когато напуска училището. В следващите години ръководители на катедрата са проф. Петър Велинов, проф. Марко Вълканов, доц. д-р Милуш Милушев, проф. д-р ик. н. Здравко Ковачев, доц. д-р Владимир Владимиров, доц. д-р Зоя Младенова и от 2007 г. проф. д-р ик. н. Ивона Якимова.

* * *

Дейността на катедрата се осъществява през относително обособени периоди, разграничаването на които са етапите в развитието на образователната институция. С решение на Академичния съвет (протокол № 440 от 20 юни 1938 г.), одобрено със заповед на Министерството на народната просвета № 1861 от 22 юни същата година от учебната 1938/1939 г. се въвежда четиригодишен курс на учение. Едновременно с това се приема нова програма за четиригодишното следване, одобрена с министерска заповед № 2962 от 7.X.1938 г.⁷ Увеличаването на срока на обучението на студентите у нас е синхронизирано с подобни промени в чуждестранните висши търговски училища, тъй като ВТУ неотклонно се придържа към европейските стандарти на висшето икономическо образование.

За да има съгласуваност между названието на училището и съдържанието на неговата програма, Академичният съвет решава да го преименува във Висше училище за стопански и социални науки. За патрон на същото се провъзгласява Св. Кирил Славянобългарски. Официално решението влиза в сила след одобрения от Министерството на просветата (14.XI.1944 г.) нов Общ правилник на училището. Честването на патронния празник на 27 февруари, денят на Св. Кирил Славянобългарски, по решение на АС (протокол 481 от 14.I.1941 г.) става още през 1942 г.⁸

През 1945 г. Висшето училище за стопански и социални науки е преобразувано във Варненски държавен университет, който наследява неговото име и се настанява в сградата му. Структурно университетът се състои от три факултета: Факултет за стопански и социални науки, Технически факултет, Строителен

⁷ Годишник на ВТУ – Варна. Том XII. Печатница „Изгрев“, 1940, с. 3. До 1925 г. учението във ВТУ е двугодишно, след това – тригодишно и от 1 октомври 1938 г. – четиригодишно.

⁸ Годишник на ВТУ. Том XVII. Варна, 1944, с. 8. Намерението за обявяването на ВТУ във Висше училище за стопански и социални науки е изложено най-напред от Академичния съвет на 30 декември 1936 г. (протокол № 405). Мотивите за реорганизирането на ВТУ са продиктувани от „развоя на социално-икономическите науки и назрелите нужди на нашия стопански живот“, както и от необходимостта наименованието на училището да обхване всички цикли учебни дисциплини (Държавен архив – Варна. Ф. 122, оп. 1, а.е.6, л. 213). През следващата 1937 г., на 13 март (протокол 409), Академичният съвет приема проект за Наредба-закон за Висшето училище за стопански и социални науки – гр. Варна, която предлага за одобрение от Министерството на просветата. В този документ е записано, че Висшето училище за стопански и социални науки е под върховния надзор на Министерството на народната просвета (Държавен архив – Варна. Ф. 122, оп. 1, а.е.6, л. 220).

факултет. В този вид университетът просъществува 8 години. От 1953 г. Факултетът за стопански и социални науки отново приема предишния си статут на самостоятелно училище под наименованието Висш институт за народно стопанство, преименуван през 1990 г. с решение (18.V.1990 г.) на Общото събрание на ВИНС на Икономически университет, утвърдено (ДВ, бр. 68, 1.VIII.1995г.).

През всеки етап учебната и изследователската работа отразява духа на времето и характера на социално-икономическите възгледи. Затова развитието на катедрата трябва да се разглежда през призмата на общественно-икономическата среда, в която е функционирала или ако си послужим с гениалната мисъл на Васил Левски, „Времето е в нас и ний сме във времето“⁹. Всички поколения преподаватели са работили през различните етапи от развитието на катедрата в обективни социално-икономически условия, т.е. времето е било в тях и те са били във времето. Такава позиция ни предпазва от едностранност на оценките, позволява по-обективно да разберем съпричастността им към едни или други научни школи, еволюцията на тяхната учебна и изследователска работа.

До 1945 г. се откроява фигурата на Наум Владимирович Долински (1890 – 1968). Той е роден в Петербург. Завършва икономическото отделение на Петербургския политехнически университет. По-късно учи в Прага, където до 1903 г. в немския университет преподава проф. Фридрих Визер – един от основателите на Австрийската (субективна) школа в политическата икономия. В интелектуалната и научната атмосфера на Прага Долински изучава в оригинал произведенията на австрийските класици, запознава се със съчиненията на други западноевропейски икономисти и с европейската концепция на висшето образование. С научна степен „Кандидат на икономическите науки“ и научно звание „Доцент“ е в академичния състав на Петербургския политехнически университет, където е плодотворна учебно-педагогическата и научната му дейност. Има опит в социалната практика – бил е началник на отделение в Руското министерство на земеделието и анкетър по руското земеделско стопанство¹⁰. Във ВТУ е избран за извънреден професор (1926) и за редовен професор (1931). Преподавал е Политическа икономия, История на икономическите доктрини, Учение за стопанската конюнктура, Аграрна политика, Увод в стопанската политика, Статистика.

За постигане на по-голям образователен ефект, във ВТУ се обръща голямо внимание на методиката на преподаването, нейната детерминираност с педагогиката и психологията на висшето образование. Чрез формите на учебно-преподавателската дейност се цели възможно най-добър резултат от използването на учебното време. Подобен резултат предполага определени изисквания към лекциите и семинарните занятия и тяхната роля за възбуждане на интелектуална активност на студентите.

Наред с ректора проф. Цани Калянджиев, проф. Долински разработва въпросите на методиката и дискутирането им във Висшето търговско училище. През

⁹ Левски, В. Народе ????. С. „Захари Стоянов“, 2002, с. 79.

¹⁰ ВТИК. Стенографски протоколи на XXII редовна сесия, 26 юни – 5 юли 1922. Печатница Д. Тодоров, 1923, с. 102.

1926 г. той изнася реферат на тема „Преподаване на икономическите науки във връзка с българското народно стопанство”¹¹. По онова време застъпените в реферата възгледи имат програмно значение. Долински изяснява същността на учебния процес във висшето училище, особеностите на университетските лекции и семинарните занятия, техните цели, задачите на преподавателя и студента, взаимоотношенията между тях. За Долински лекцията е не само трансфер на знания. В нея преподавателят излага, както своя предмет, така и своите виждания, съмнения, оценки за решени и нерешени научни проблеми, безспорни и спорни теоретични положения, резултати от собствени научни изследвания.

Долински допринася за прилагането и разграничаването на две форми на извънлекционни занятия: просеминари и семинари. На едните – просеминарите – се разглеждат отделни въпроси на изнесените лекции, на другите – семинарите – от студентите се изисква много по-голяма инициатива и активност, много по-самостоятелна работа. На тези семинари всеки студент получава да разработва отделен въпрос предимно из областта на българското народно стопанство. „Подготвените доклади стават обект на разискване, което приключва с резюме на преподавателя, ръководител на семинарните занятия. Този тип семинарни занятия, подчертава Долински, ... много допринася за научната култура на студентите, като ги приучава към по-самостоятелна научна работа, към запознаване с литературата по съответния въпрос и към защита на своето научно становище във възникналите спорове и разисквания”. С тези учебни форми се преследва и педагогическа цел – създаване интерес на студентите за запознаване с главните извори на статистиката, научаването им да „четат цифрите” и усвояват техниката на преработване на първичните данни. Долински обобщава, че „само по този път студентите се приобщават към активна научна дейност” и тя е една от големите заслуги на ВТУ, което „с това запазва своето положение на научен институт”¹².

Проф. Долински установява колегиални и приятелски отношения със студентите, основани на пълно доверие и взаимно уважение. Още през първата учебна година е изявена неговата доброжелателност. За улеснение на студентите в подготовката на изпитите предоставя на студентското дружество два негови курса лекции по политическа икономия и статистицистика, отпечатани съответно през 1922 и 1923 г. „Те, отбелязва Н. В. Долински, улесниха студентите не само като учебни помагала, но и финансово подпомогнаха студентското дружество, защото предоставих ръкописите си на дружеството без всякакъв хонорар и това трая през повече от 15 години”¹³.

Тази постъпка на Долински е оценена достойно от ръководството на ВТУ и студентите, служи за пример на академично поведение и взаимоотношение между преподавателите и възпитаниците на училището.

¹¹ Долински, Н. В. Преподаване на икономическите науки във връзка с българското народно стопанство. Списание на българското икономическо дружество, 1926, кн. 6.

¹² Долински, Н. В. Първите ми спомени за училището. Сборник в чест на проф. Цани Калянджиев. Варна, 1942, с. 62-64.

¹³ Пак там, с. 62-63.

През 1937 г. проф. Долински публикува своя учебник „Курс по политическа икономия”, който се състои от 5 части: увод – основна характеристика на науката за стопанството; учение за производството; учение за обръщението; учение за дохода; общото движение на стопанския живот – учение за конюнктурата¹⁴. Съдържанието на учебника е доказателство, че неговият автор е запознат по това време с постиженията на политико-икономическото знание в странство. Категориите на политическата икономия се разглеждат в контекста на историческото развитие на тяхното познание. Отделните проблеми се излагат позитивно, но и в дугх на критицизъм, без който, според Долински, не може да съществува научно знание. Споделя разбиране за уважение към чуждите схващания, търпимост спрямо чуждата идеология, които приема за необходимо условие на научно съревнование.

Проф. Долински извършва интензивна изследователска работа. Освен в изданията на ВТУ, публикува в други издания у нас и зад граница. В областта на теорията има постижения с трудове за стопанската конюнктура, конюнктурната политика и учението за предприемача¹⁵. Постижения са и неговите трудове по аграрните проблеми. На такава тематика са публикувани над 40 труда, в които са изследвани конкретни проблеми на селското стопанство в България. Те са получили оценката, че между двете световни войни аграрноикономическата мисъл има най-големи постижения в София начело с проф. Янаки Моллов и във Варна – с проф. Долински.

След проф. Долински преподаването на политическа икономия се води от д-р Иван-Асен Ранков, но вече в преобразуваното Висше училище за стопански и социални науки във Варненски държавен университет, в който през 1945 г. е избран за извънреден професор. Иван Ранков завършва държавано-стопанския отдел на юридическия факултет при Софийския университет „Св. Климент Охридски”, специализира стопански науки (1936-1939 г.) в гр. Бон, Германия. Там защитава дисертация на тема „Представяне и критика на теорията на международната търговия. Хаберлер и Олин”. Учебно-педагогическата му дейност датира от 1941 г. като редовен асистент по политическа икономия в Софийския държавен университет, където дългогодишен водещ в преподаването на тази дисциплина е проф. С. Демостенов, най-голям привърженик на субективната школа в България. В лекциите проф. Ранков излага частично класическата политическа икономия и най-вече възгледите на субективната школа. Няма собствен учебник; издал е неголям труд „Класическата политическа икономия” (1946, 70 с.). На студентите препоръчва учебника на проф. Демостенов „Теоретична политическа икономия”. През 1946 г. проф. Ранков публикува монографичното съчинение „Учението за идеалния тип” (ВДУ, 1946, 163 с.).

¹⁴ Долински, Н. В. Курс по Политическа икономия. Варна, 1937, с. 641.

¹⁵ Долински, Н. В. Теория на конюнктурата като обособена проблема в теоретичната политическа икономия (нейната постановка в трудовете на G. Cassel). Год. на ВТУ. Том X, 1938, с. 1-63; Към въпроса за конюнктурната политика. Год. на ВТУ. Том XVII, 1944, с. 3-170; Учение за стопанската конюнктура. В. 1944, с. 346; Някои основни въпроси, свързани с учението за предприемача. Год. на ВТУ. Том XV, 1943, с. 1-92.

През уч. 1946-1947 г. паралелно с учебния курс на проф. Ранков се въвежда четене на лекции по политическа икономия на марксизма. За тях е ангажиран Марко Вълканов, постъпил на преподавателското поприще през 1946 г. През уч. 1947-1948 г. проф. Ранков не приема да преподава марксистка политическа икономия, прехвърля се в катедра „Статистика” и през 1950 г. по собствено желание прекъсва академическата си дейност.

Преподаването на нов учебен курс по политическа икономия на марксизма е неотделимо от името на Петър Велинов (1897-1982). Той също вписва своята личност в историята на катедрата. През първата половина на миналото столетие завършва висше икономическо образование в Ленинград (Санкт-Петербург) и поема пътя на университетски преподавател във Воронежкия университет. От 1934 г. с професорско звание води занятия в Одеския педагогически институт. През 1938 г. се завръща в България. При тогавашните обществено-политически и икономически условия не може да преподава икономическото учение на марксизма. Едва през 1947 г., след участие в конкурс, отново е на преподавателска работа във Факултета за стопански и социални науки на Варненския държавен университет, където е и ръководител на катедра „Политическа икономия”.

Със солидна подготовка по марксистка политическа икономия проф. Велинов допринася за разработване съдържанието на програмата по тази учебна дисциплина. В основата на неговите лекции са трудовете на Карл Маркс, най-вече „Капиталът”, „Към критика на политическата икономия”, икономическите съчинения на Фридрих Енгелс и произведенията на В. И. Ленин за монополистическия капитализъм. За да подпомогне студентите, проф. Велинов публикува „Теория на политическата икономия” – курс по методология (1947) и кратък курс под заглавие „Капитал и принадена стойност” (1949 г.). В двата курса е застъпено положението на Енгелс за политическата икономия в широкия и в тесния смисъл. Предметът, методът и категориите на политическата икономия на марксизма са разгледани обстоятелствено, на места се съпоставят възгледи на марксизма, английските класици и субективната (австрийската) школа.

В „Теория на политическата икономия” проф. Велинов застъпва неортодоксални възгледи за диференциацията на доходите след национализацията на средствата за производство и превръщането им в обществена собственост. Своето становище по този въпрос проф. Велинов излага чрез сравнително съпоставяне на формите и съдържанието на диференциацията. „Дребната частна собственост, пише той, не предполага чувствителна диференциация на разпределението. Обратното, в една или друга степен, тя предполага разпределение основано на количеството и качеството на труда ... Едрата частна собственост винаги предполага диференцирано разпределение. Дали тя ще бъде робовладелческа, феодална или капиталистическа, тя създава диференцирано разпределение. Имущественото неравенство е тук така голямо, че материалното положение на собствениците: робовладелци, феодали, капиталисти, в никой случай не може да се сравни с материалното положение на непосредствените производители: роби, крепостни селяни, наемни работници, дребни производители...”

Национализацията на средствата за производство премахва получаване основано на частна собственост. Основни атрибути на разпределението тук остават: функционалното обществено положение и количеството и качеството на труда. Диференциацията на разпределението остава само на тези два момента¹⁶. В тези мисли има и подтекст. Национализацията на средствата за производство не изключва класови различия на доходите, които, обаче, приемат друг социален облик, определян повече от „функционалното обществено положение” на индивида и мястото му в социалната структура на обществото, а не толкова от количеството и качеството на труда. През 50-те години на ХХ век по-ясно и недвусмислено възгледи за класовите различия при обществената собственост бяха развити от бившия политически деец в Югославия Милован Джиласт, автор на книгата „Новата класа”¹⁷.

През 1953 г. проф. Петър Велинов се премества в Минно-геоложкия институт в София. Титуляр на курса по политическа икономия става доц. Марко Вълканов (1920-1985 г.), с втора хабилитация за професор през 1962 г. Той чете лекции по История на икономическите учения. Проф. Вълканов е надарен с ораторска дарба. Приковава вниманието на аудиторията, обаянието му на университетски преподавател се пренася извън ВИНС. Търсен е от стопански дейци за консултации, канен е да изнася беседи в предприятия, желан гост-професор е и в други висши училища.

В научните изследвания проф. Вълканов излага и възгледи излизащи от коловоза на официални постановки. Такива се съдържат в труда „Обществено-икономическата стимулация” (1955). Този труд е написан във времето, когато се надценява моралното стимулиране в трудовата дейност в ущърб на материалната заинтересованост и повсеместно се прилага уравниловката в разпределителните отношения. „Във всяко общество, пише М. Вълканов, съществуват обективни форми на въздействие върху хората (естествени стимулатори), използват се различни методи на въздействия (изкуствени стимулатори), като в резултат на едните и другите се увеличава производствената и трудовата активност на хората”. От гледище на сегашното научно звание, тезата за естествените стимулатори, детерминирани от формата на собственост върху средствата за производство, се вписва в позитивната теория, а за изкуствените стимулатори – в нормативната теория. Идеята за изкуствените стимулатори (предмет на стопанската политика) бе намек за потенциала и двигателната сила на личните интереси, които не бива да се размиват в обществените и колективните интереси.

През пролетта на 1964 г. проф. М. Вълканов премина на работа в Научния институт по корабостроене – Варна, където продължи да се занимава с икономически проблеми на корабостроителната индустрия. Преподаването на водения от него учебен курс е възложено на доц. д-р Анна Балтаджиева и доц. д-р Станка Добрева.

¹⁶ Велинов, П. Теория на политическата икономия. Университетска печатница. Варна, 1947, с. 15.

¹⁷ Джиласт, М. Лицо тоталитаризма. Новый класс. Москва. Новости, 1992, с. 159-360.

От уч. 1952-1953 г. се въвежда курс по Политическа икономия на социализма. Лекции по този курс четат доц. Ив. Ненов, доц. д-р Милуш Милушев и ст. преп. Гено Гутев.

За висшето икономическо образование са определени единни програми за лекции и семинарни занятия. По тях се издават единни учебници за висшите училища. Първият и вторият семестър се отреждат за политическа икономия на капитализма, третият и четвъртият – за политическа икономия на социализма. В катедрата се разработват методики на лекциите и семинарите. В помощ на студентите се издават методически пособия. Учебната работа на студентите се подпомага и от катедрения Учебно-методически кабинет. Обменя се опит с взаимно посещение на лекции и семинарни занятия. На студентите се препоръчва допълнителна литература. Семинарните занятия преминават под форма на активна беседа с обсъждане на теми от лекционния курс, произведения на наши и чужди автори, статии, статистически обзори, информация за новоизлязла литература, проведени научни конференции и др.

Катедрата следва политика на откриване на талантиливи студенти, включването им в кръжока по политическа икономия и индивидуализиране на учебно-изследователската работа с тях.

Квалификацията на преподавателите се повишава чрез докторантурата, задграничните и вътрешните специализации. Такава цел имат и срещи на катедрения колектив с представители на БНБ – клон Варна, индустриални предприятия, с учени от чуждестранни висши училища. Семестриалните изпити са устни с диалог между преподаватели и студенти. Получените от тях преки впечатления за нивото на овладяната методология и теория, способността на студентите за аналитично мислене, се обсъждат и оценяват за резултатите от четените лекции и семинарните занятия. Студентите приключват следването с държавен изпит, подчертаващ ролята на политическата икономия във висшето икономическо образование.

Изследователската дейност на катедрата е обвърната към реални актуални проблеми на икономиката. В тях се разглеждат явления, процеси, закономерности на съвременния капитализъм; модернизацията на българската икономика чрез индустриализацията; икономическото натрупване, възпроизводствената структура на капиталните вложения; динамиката, структурата и пропорциите на годишния обществен продукт; интензификацията и ефективността на производството; непроизводствената сфера; сферата на услугите; икономическите връзки на България в общността на Съвета за икономическа взаимопомощ и др.

Ориентирането на научните изследвания към реални проблеми се отразява положително и върху преподавателската работа. С използването им в учебния процес, лекциите и семинарите придобиват по-голяма стойност, оживява се връзката на теорията с целите и лостовете на стопанската политика.

През 1953-1989 г., наред с плюсовете, преподаването не беше застраховано от слабости като цитатничество, в отделни случаи робуване на догми в противоречие с позицията на Маркс относно разбирането на взаимоотношението между предмета и метода в неговото икономическо учение, тъй като то има

научен смисъл в контекста на фактора време, а съобразяването с него задължава снемане на статиката в предмета и метода на познанието, т.е. изключва догматизиране на възгледите на Маркс.

Необосновано се абсолютизира и лениновата квалификация за западните учени, че „на нито един професор по политическа икономия, способен да дава най-важни работи в областта на фактическите, специалните изследвания не трябва да се вярва нито дума, щом заговори за общата теория на политическата икономия”¹⁸. Подобна оценка неправомерно игнорира приемствеността в развитието на политическата икономия, тъй като големите идеи не се създават изведнъж, техните кълнове поникват върху почвата на предшествениците. „На пръв поглед, отбелязва Алфред Маршал, някои най-добри трудове на съвременните автори влизат в противоречие с техните предшественици, ... но в действителност те не нарушават приемствеността на развитие на науката. Новите доктрини само допълват старите, разширяват, развиват, понякога ги изправят, често придавайки им нова тоналност, по нов начин поставят акцентите”¹⁹. Следователно, дори и тогава, когато новите идеи се развиват в полемика и излагат противоположни схващания на старите, те неизбежно се основават на тях, т.е. без опора на старите не може да има нови идеи, нови течения. Такава е логиката на приемствеността в икономическата теория.

Тези и други минуси не бива да се отминават. Но главното в преподаването на политическата икономия бе изясняването на анатомията и физиологията на икономиката, очертаването на нейните методологични, познавателни, прогностични, аналитични и практически функции.

* * *

След 1989 г. страната навлезе в нова идейна, политическа, културна и външноикономическа обстановка. Реформата на социално-икономическата система обхвана и висшето образование. От учебната 1990-91 г. вместо политическа икономия се въведе учебната дисциплина „Обща икономическа теория” с нова система категории, принципи и методология на познание. Отпадна централизираната регламентация на учебната програма. Отговорността за нейното съставяне пое катедреният колеектив. С удовлетворение може да се отбележи, че той се справи с тази нелека задача, подготви и публикува в началото на 1993 г. един от първите учебници по Обща икономическа теория, приет с интерес в Университета и извън него. Дейността на катедрата включва и курс по История на икономическите учения.

За членовете на катедрата беше полезно и участието в лятната школа по Икономикс (1991 г.), организирана във Варна от Делтауерския университет - САЩ. Те имаха възможност да се запознаят и с опита от преподаването на Икономикс в американските висши училища, предаден от проф. Джеймс Ангресано, гост-професор към катедрата през учебната 1991-1992 г. Доброжелателен, с

¹⁸ Ленин, В. И. Материализъм и емпириокритицизъм. Избр. съч. Т. 5, С. Партиздат, 1946, с. 296.

¹⁹ Маршал, А. Принципы политической экономии. М. Прогресс, Т. I, 1983, с. 45.

демократични възгледи, открит за общуване, проф. Ангресано прочете пълен курс лекции по микро- и макроикономика пред студенти и преподаватели, откликна на предложението за участие с три теми в първото издание на нашия учебник. Катедрата установи сътрудничество с ръководството на „Икономическа програма за напреднали – Коалиция Университет Делауер (САЩ) – България”, представлявано от проф. Джефри Милър и проведе съвместно кръгла маса на 20-21 май 1993 г. на тема „Икономическата реформа в България: опит, проблеми, перспективи”. Това е първата научна проява в Икономическия университет с предмет на обсъждане проблеми на прехода от централноуправлявана към пазарноориентирана икономика.

През деветдесетте години членове на катедрата преминаха през краткосрочни и дългосрочни специализации в Англия, САЩ, Ирландия, Гърция, Унгария, а някои четоха избрани лекции в САЩ по програма „Ал. Хамилтън” и програма „Фулбрайт”.

Осмислянето на лекционния курс доведе до частична промяна на учебния план и годишната проверка на студентските знания. Анализът показва, че четенето на единен курс по Обща икономическа теория в три части – микроикономика, макроикономика и световна икономика – и приключването на лекциите с единен годишен изпит затруднява усвояването му от студентите. Ето защо обучението по Обща икономическа теория се обособи в два относително самостоятелни курса: по микроикономика през първия семестър, с изпит през м. януари и по макроикономика през втория семестър с изпит през м. юни. В съответствие с промяната на учебния план катедрата подготви второто (1996 г.) и третото разширено издание на учебниците по Микроикономика (2001 г.) и Макроикономика (2003 г.), допълнени със Сборници тестове задачи въпроси по микро- и макроикономика, също преиздадени няколко пъти. С отпечатването на учебник по Икономически теории – част първа (1999 г.) и част втора (2001 г.) – катедрата осигури всички дисциплини, по които провежда учебни занятия в образователно-квалификационната степен бакалавър. През учебната 2005-2006 г. беше организирано обучение по „Междинна микроикономика” с лекции от проф. Ан Фендър, гост-професор към катедрата.

На бакалавърското равнище членове на катедрата четат лекции по дисциплини, включени в учебните планове и на други катедри, а именно: Сравнителни икономически системи, Транснационални компании и световна икономика, Теория на парите и парична политика, Стопански кризи и цикли, Икономика на социалната сфера. Активно е присъствието на катедрата в Магистърските програми със специализирани учебни курсове по Икономика на публичния сектор, Преки частни инвестиции и транснационални компании, Икономика на Европейския съюз, Управление на държавния дълг и др.

Широкото участие на катедрата в обучението на студентите на Икономическия университет се дължи на много добрите професионални и колегиални отношения с катедрите на Университета – „Международни икономически отношения” и други. В двустранните отношения катедрата е активен участник и често предлага различни инициативи, но следва да се подчертае, че тя среща

разбиране и подкрепа на колегите от другите учебни звена. Вследствие на това, преподаватели на катедрата участват в разработването и обсъждането на учебни планове от различни специалности, включват се в държавни изпитни комисии, осъществяват ръководство на дипломни работи.

Важна част от учебната работа на катедрата става участието в международната преподавателска мобилност. В пределите на единното европейско пространство на висшето образование такова участие ще придобива все повече реални измерения. Първите стъпки са насърчителни. През учебната 2005 – 2006 г. трима членове на катедрата (проф. Якимова, доц. Мавров и гл. ас. Калоян Илиев) са преподаватели в лектории по една седмица в Испания, Словения и Полша по програма „Еразъм” с лекции на английски език. Тази практика продължава и през следващите години.

Важно място в дейността на катедрата заема подготовката на докторанти, за обучението на които нееднократно е акредитирана. Последната акредитация е от 2005 г. с оценка „Много добър”. Сега катедрата има двама докторанти. Нейни членове участват и в подготовката на докторанти от други катедри с цикли лекции по Микро- и Макроикономика, Основи на научните изследвания, консултират докторанти по теоретичната част на техните дисертации; участват при вътрешнокатедрени докторантски защиты в разширени катедрени съвети.

Членове на катедрата са участвали в ръководството на университета и факултетите. Трима – проф. Марко Вълканов, доц. Иван Ненов, проф. д-р ик. н. Здравко Ковачев, са били ректори, действащ зам. ректор – доц. д-р Зоя Младенова; декани – проф. д-р ик. н. Пеню Михайлов и доц. д-р Владимир Владимиров.

Катедрата има представители в редакционните колегии на университетските издания. Нейни членове са били в състава на Икономическата комисия на ВАК и специализирания Научен съвет на ВАК по Икономически теории, национално и световно стопанство.

Въпреки, че през 90-те години голяма част от времето на преподавателите беше ангажирано в разработването на учебните планове, програми, лекционни курсове, писане на учебници и учебни пособия, те не допуснаха изоставане в научноизследователската работа. В актива на катедрата са публикувани монографии, студии, статии, научни доклади, рецензии. Тематично научните изследвания разглеждат: прехода в западната икономическа литература; теоретични и методологични въпроси на икономиката в преход; съчетаването на пазарните методи с държавното регулиране на икономиката; алтернативните подходи при оценка ролята на пазара; пазарен универсализъм и пазарно разнообразие; раздържавяването и приватизацията; цели, фактори и приоритети на структурното преустройство на производството; връзката на производството и потреблението при прехода към пазарна икономика в България; макроикономически зависимости на безработицата – теоретични аспекти и емпирично проявление в България; регулиране и саморегулиране на икономическата система в условията на паричен съвет; дефицитът по текущата сметка в българския платежен баланс; потреблението на домакинствата в България; лихвеният процент и инвестиционната активност при валутния борд; социалната цена на структурната рефор-

ма; фискалната политика и макроикономическата стабилизация; ентропийните рамки на икономическите системи; транснационалните компании – основен субект на глобализиращата се икономика; международната вътрешнофирмена търговия; влиянието на преките чуждестранни инвестиции върху външната търговия на България; социалните измерения на европейското пазарно стопанство; неокласическата теория в края на ХХ и началото на ХХІ век.

Представители на катедрата имат публикации по История на икономическия университет.²⁰

Глобализацията на световното стопанство, създаването на основите на икономиката на знанието, членството на България в Европейския съюз показват вектора на научните изследвания на катедрата. При тези условия неизбежно е съблюдаването на интеграционен принцип, който, според Питър Дракър, следва да направлява икономическото поведение и на четири равнища: микроикономиката на личността и фирмите; макроикономиката в рамките на националната държава; икономиката на транснационалния бизнес; световното стопанство.²¹

Наред с това, на дневен ред е включване в учебната програма на икономическото образование у нас и на курс по Политическа икономия. Той би обогатил знанията на студентите, по-обстоятелствено, би ги запознал с проблеми от социално-икономическо естество, които стават все по-актуални. Ще припомним писаното от Адам Смит: „Няма съмнение, че не може да процъфтява и да бъде щастливо едно общество, далеч по-голямата част от членовете на което са бедни и нещастни”. Дори Алфред Маршал, прокара път на неокласическото направление в икономическата теория пише: „Главната задача на икономическата наука в наше време е да съдейства за решаването на социалните проблеми”.²²

Тази задача е още по-належаща в ХХІ век и се осъзнава в научните среди. В чужбина активно се обсъжда проблема за възраждане на политическата икономия под различни форми, възстановяване на съюза между някога разделените ѝ части – икономика и политика.²³

На този проблем бе посветена организираната от катедрата научна конференция на тема: „Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория” (10-11 май 2007 г.).²⁴ Дискусията засегна редица въпроси на

²⁰ Персонално публикациите на членовете на катедрата са библиографирани в периодично издавания АЛМАНАХ на висшето училище (ВИНС, респективно Икономически университет) и Книгопис на публикациите за поредни години в книжка първа на списание „ИЗВЕСТИЯ” на ИУ.

²¹ Дракър, П. Новите реалности. ИК „Хр. Ботев”, С., 1992, с. 168.

²² Смит, А. Богатството на народите. С. Партиздат, 1983, с. 80-83; Маршал, А. Принципы политической экономии. М. Прогресс, 1983. Т. 1, с. 100.

²³ Коева С. Съвременната политическа икономия – традиционни подходи и нови насоки. Икономическа мисъл, кн. 1, 2007;

Младенова, З. Минало и настояще в интрепретацията на термина „Политическа икономия”, сп. Икономически алтернативи, кн. 2, 2008;

Абалкин, Л. Возвращение в политическую экономию. ЭКО, кн. 1, 2009;

Коева, С. Икономика на политиката. Изд. Е-ЛИТЕРА. Варна. 2007, с. 245.

Современная политическая экономия. Под общей редакцией П. С. Лемешенко. Минск, 2005, с. 470.

²⁴ Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория. Сборник с доклади от научна конференция. Изд. „Наука и икономика”. Икономически университет – Варна, 2007, с. 285.

политикоикономическия подход към анализа на икономически проблеми и преподаването на икономическата теория във висшите училища.

* * *

Катедреният колектив от всички поколения е извършвал плодотворна учебно-педагогическа и изследователска дейност, служил е на делото за подготовка на икономисти с висока квалификация. В преподаването на учебните дисциплини участват професори доктори на икономическите науки (Ивона Якимова, Здравко Ковачев, Пеню Михайлов), доценти доктори по икономика (Зоя Младенова, Владимир Владимиров, Красимира Николова, Диана Карастатева, Христо Мавров, Ваньо Гаргов), главни асистенти доктори по икономика (Калин Господинов, Калоян Колев, Татяна Иванова), асистенти (Снежина Райнова, Вениамин Тодоров, Силвия Господинова, Свилена Михайлова), хоноруван асистент Кирил Милев.²⁵

Оставайки верни на традицията, ценни за катедрения колектив могат да бъдат поуките:

Първо, интернационалният характер на икономическата наука с нейното ядро икономическата теория (политическа икономия и икономикс – Обща икономическа теория) предполага преподаването на микроикономика, макроикономика, световна икономика да запознава студентите с общоикономическите принципи на пазарното стопанство, но ефектът от него ще е по-голям, ако то се свързва с българското народно стопанство, ако се поддържа баланс между теорията и практиката.

Преподаването на историята на икономическите идеи неотклонно да се придържа към правилото за приемственост на икономическите възгледи.

Второ, нито едно научно направление и школа не дава и не може да претендира за роля на всеобща и абсолютна истина. Преподаването е действено, ако не отминава плурализма на възгледите и тяхната приемственост, ако е в дух на критицизъм, не в смисъл на отрицание, а на изясняване трудностите в стъпалата на научния възход. В това отношение полезно е да се има предвид казаното от Джоан Робинсън, че школата на мисълта процъфтява, когато нейните последователи преразглеждат и внимателно анализират идеите на основателя, проверяват неговите хипотези, изправят неговите грешки; дори и да благоговаят пред него, те трябва да бъдат негови най-близки критици”.²⁶

²⁵ През периода 1947-1988 г. на преподавателска работа в катедрата са били доктори по икономика (Виктория Николова, Иван Коларов, Никола Лазаров), асистентите (Стефан Ганев, Гинка Кожухарова, Христо Цветков, Свилен Тонев, Илиан Стефанов).

²⁶ Същото критично отношение изграждат у себе си видни учени. Един от тях е Кенет Ероу, носител на Нобелова награда по икономика през 1972 г. Като студент през 1941 г. в Икономическия факултет на Колумбийския университет, Ероу изучава класическия труд на Джон Р. Хикс „Стойност и капитал”. Обаче, безспорният авторитет на Хикс не му повлиява за критично отношение към прочетеното. „Моего възхищение от „Стойност и капитал”, отбелязва Ероу, не е означавало отсъствие на критични бележки по отношение на много детайли в книгата. (Аз считам, продължава той, че некритичното отношение към всяка работа свидетелства за това, че не е твърде интересна)”. Ероу, К. Развитие икономическа теория с 1940 года: взгляд очевидца. Вопросы экономики, кн. 4, 2010, с. 11.

Трето, няма основание за противопоставяне на политическата икономия и икономикса, защото те имат един общ обект на познание – икономиката.

Разликата между двете науки отразява сложността на предмета и метода на изучаването на икономическата действителност, възможността и необходимостта явленията, процесите и тенденциите в нея да се изучават с различни подходи.

Четвърто, необходимо е неотслабващо внимание към философските основи на методологията на икономическата теория, към съгласуване на методиката на преподаването с възможностите за широко използване на информационните технологии в учебния процес – лекции, семинари, текуща проверка на знанията, изпити – и за възбуждане на интереса на студентите към евристично мислене.

Пето, развиване на катедрени и междукатедрени връзки в научните изследвания, обусловени от нарастващото значение на интердисциплинарния подход в научното познание, разгръщане на инициативи за участие в конкурси на изследователски проекти, финансирани от национални фондове и фондове на Европейския съюз.

Шесто, грижа за младите преподаватели, внимателно отношение към тях, подпомагане на научното им израстване.

Качеството на висшето образование е неотменим, централен проблем. То може да се поддържа, ако последователно се прилага принципът за единство на преподаването и изследването, ако университетският преподавател вижда в себе си призвание на изследовател. Такава позиция вдъхновява, с нея колективът на катедрата влиза в новото десетилетие на XXI век и с благородна амбиция за нови постижения в учебната и изследователската работа.

FOUNDATION OF THE SYSTEM OF ECONOMIC KNOWLEDGE

Prof. Dr Ec. Sc. Zdravko Kovachev

Abstract

The article is dedicated to the historic pathway of the teaching of economic theory – Political economy. Within the 90-year-long history of University of Economics the author distinguishes three periods: from the creation of the Higher School Of Commerce (the predecessor of this University) until 1945, from 1945 till 1989, and after 1990 – with the transition to General Economic Theory (Economics). There are given the views of leading lecturers. In each of the three periods the author analyses the unity of teaching and research. His principal position is that the beliefs that prevailed during the different historical periods must be viewed and assessed in their respective historical context. There are systematized the lessons and formulated tasks to the Department of General Economic Theory, including the need to revive political economy.

ФУНДАМЕНТ СИСТЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ**Проф. д-р эк. н. Здравко Ковачев****Резюме**

Статья посвящается историческому пути преподавания экономической теории – Политической экономии. В рамках 90-летней истории Экономического университета автор обособляет три периода: со времени создания Высшего коммерческого училища, предшественника университета, до 1945 года; с 1945 до 1989 года; после 1990 года, период перехода к Общей экономической теории (Экономикс).

Представлены взгляды ведущих преподавателей. По каждому из трех периодов автор анализирует единство преподавания и научные исследования. Его принципиальная позиция в том, что доминирующие взгляды в различные исторические периоды следует рассматривать и оценивать в соответствующем историческом контексте.

Систематизированы выводы, сформулированы задачи, стоящие перед кафедрой Общей экономической теории, в том числе и необходимость возрождения политической экономии.